

Шпак Л. Р.,*кафедра теорії і практики перекладу**Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка***Білик О. О.,***викладач кафедри іноземних мов**Національного університету «Львівська політехніка»***Пуга О. О.,***викладач кафедри іноземних мов**Національного університету «Львівська політехніка»*

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ МЕТАФОРИ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті розглянуто перспективи дослідження перекладу метафори в поетичному дискурсі. Об'єктом дослідження є метафора в поетичному дискурсі, представлена у вигляді поетично трансформованої конвенційної концептуальної метафори та творчих концептуальних метафор, а саме творчої образної метафори та творчої метафори, що має структуру неконвенційно проєктованих концептуальних доменів. Предметом дослідження є особливості відтворення структурних та фреймово-сценарних характеристик поетично трансформованої конвенційної концептуальної метафори та творчих концептуальних метафор, а саме творчої образної метафори та творчої метафори, що має структуру неконвенційно проєктованих концептуальних доменів. Доведено, що при зіставленні гіпотези «когнітивного перекладу» концептуальної метафори Н. Мандельблін та та представлених вище крос-культурних відповідностей концептуальної метафори З. Кьовечеша стає очевидним, що це опис одних і тих самих когнітивних феноменів: умовам подібного метафоричного проєктування відповідають перша та друга в той час як умовам відмінного – третя група відповідностей. Такі співпадіння є свідченням спільного підґрунтя пошуків, здійснюваних у напрямку дослідження перекладу метафори як міжкультурного концептуального феномена та адекватності зроблених у його контексті висновків. Відзначено, що, окреслюючи методологічний потенціал своїх досліджень, а відтак, очевидно, і потенційний потенціал майбутніх досліджень у цьому напрямку, Н. Мандельблін згадує не лише КТМ, представлену доробком Дж. Лакоффа, М. Джонсона, М. Тернера, теорію динамічної еквівалентності Е. Найди і теорію релевантності Е. Гутта, для підходів яких характерне розуміння перекладу як комунікації, у зв'язку з чим, акцентуючи прагматичні наслідки такого розуміння, постулює ідею необхідності відтворення в контексті перекладу метафори закладеної в неї інтенції (intention). Згадана лише побіжно, ця ідея, однак, містить значний потенціал для подальшого вивчення і розробки в контексті нової – когнітивно-дискурсивної – парадигми. Ідея крос-культурних відповідностей концептуальної метафори, незалежно розроблювана у студіях З. Кьовечеша та М. Хірага, може бути плідно використана як теоретичний фундамент розробки більш конкретних стратегій її перекладу, як це простежується в дослідженнях З. Маалея, Г. Шмідта.

Ключові слова: комплексна концептуальна метафора, концептуальні проєктування, імідж-схематична структура, когнітивні механізми, універсальність, варіювання, переклад метафори.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Об'єктом дослідження є метафора в поетичному дискурсі, представлена у вигляді поетично трансформованої конвенційної концептуальної метафори та творчих концептуальних метафор, а саме творчої образної метафори та творчої метафори, що має структуру неконвенційно проєктованих концептуальних доменів. Предметом дослідження є особливості відтворення структурних та фреймово-сценарних характеристик поетично трансформованої конвенційної концептуальної метафори та творчих концептуальних метафор, а саме творчої образної метафори та творчої метафори, що має структуру неконвенційно проєктованих концептуальних доменів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Першими спробами дослідження метафори в ключі, що наближається до когнітивного, були зроблені в роботах, що так чи інакше дотичні до ідей інтеракційної теорії, а саме роботи Я. Де Ваарда [1], Р. ван дер Броека [2], П. Ньюмарка [3]. Центральним фокусом цих робіт є проблема можливості відтворення єдності закладених в метафору когнітивних структур, або ж, іншими словами, – єдності образу і смислу. Особливо чітко цей фокус простежується у Р. ван дер Броека (1981), який, зокрема, безпосередньо засвоює ключові терміни інтеракційної теорії – ‘tenor’ і ‘vehicle’ [2, с. 76]. Образний компонент є для нього невіддільним від смислового, з огляду на що його першочергові рекомендації спрямовані на відтворення цього образу. Саме з огляду на цей пріоритет, виражений через категорії інтеракційної теорії, він і буде класифікацією основних стратегій перекладу метафори, яка охоплює:

- переклад ‘sensu stricto’ – збереження вихідної метафори в єдності закладених у неї ‘tenor’ і ‘vehicle’;
- субституція (substitution) – заміна компонента ‘vehicle’ при збереженні ‘tenor’;
- парафраз (paraphrase) [2, с. 77].

Та ж орієнтація на інтеракційну теорію простежується також і в П. Ньюмарка (1981), який засвоює її ключові терміни з акцентацією закладених у них ідей та одночасно з редукуванням образної складової – як ‘sense’ та ‘image’, з безпосередньою вказівкою на ‘tenor’ і ‘vehicle’ [3, с. 85]. Метафора для нього – це «сплав перцепції та уяви» [4, с. 296], що виражається в єдності образу і смислу. Відповідно і перелік стратегій перекладу метафори П. Ньюмарка будується навколо ідеї збереження цієї єдності, яка залишається для нього пріоритетною навіть у випадках вимушеної заміни метафори порівнянням:

- відтворення метафори зі збереженням образу;
- відтворення метафори з заміною образу на такий, що не йде врозрід із цільовою культурою;
- відтворення метафори порівнянням зі збереженням вихідного образу;
- відтворення метафори порівнянням з поясненням, що відтворює смисл, зі збереженням образу;
- зведення метафори до смислу;
- видалення метафори;
- відтворення метафори зі збереженням нехарактерного для цільової мови образу, яке супроводжується поясненням смислу [3, с. 88-91].

Ідея єдності образу і смислу, представлена в контексті адаптації термінології інтеракційної теорії (tenor / ground of transfer та vehicle / image) [5, с. 481], характерна також для висновків А. Альварез (1993), яка фокусується на вивченні художньої метафори. А. Альварез наголошує, що, оскільки у структурі метафори «значення переплетене з формою», то переклад її не метафорою – це взагалі не переклад [5, с. 489]. Відтак запропоновані нею стратегії відтворення художньої метафори охоплюють:

- перенос (transferring) [5, с. 484] в цільову мову того самого образу;
- адаптація (adaptation) [5, с. 486] в цільову мову того самого образу;
- відтворення (re-creation) [5, с. 486] метафори, яке супроводжується зміною образу: ця стратегія, зокрема, застосовується у випадку роботи з культурно специфічною метафорою;
- переклад метафори порівнянням, що передбачає збереження образу [5, с. 484-488].

Формування мети статті. Метою дослідження є простежити перспективи дослідження перекладу метафори в поетичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наведені класифікації стратегій перекладу метафори, створені з використанням термінології теорії інтеракції, мають багато спільного в тому плані, що кожна з них зводиться до ідей пріоритетності збереження або заміни образного компонента метафори як когнітивного феномена, сутність якого розкривається в інтерактивній єдності образу і смислу. Ця ідея може бути цінним дороговказом для перекладача, але нею власне і обмежується сукупність висновків, що можуть бути парадигмально досяжними в рамках підходу, для якого характерне розуміння образної сутності метафоричного смислу, але який не має методичного арсеналу для аналізу цього смислу в сукупності його структурних та функційних параметрів. Такий арсенал було запропоновано в рамках підходів, що розвиваються у вимірах когнітивно-дискурсивної парадигми сучасного мовознав-

ства, що на сьогоднішній день стає методологічною базою для вивчення метафори в контексті перекладознавчих студій. Оскільки, як уже було зазначено, укладені в цьому напрямку розробки наразі ще не мають систематичного характеру, побудуємо огляд висловлених у їх контексті ідей за критерієм приналежності тим чи іншим дослідникам, а відтак зробимо спробу згрупувати ці ідеї за критерієм предмету та способів, запропонованих стосовно його дослідження.

Серед теоретичних висновків, які були зроблені в контексті розгляду як об'єкту когнітивно спрямованих перекладознавчих студій, помітна роль належить висновкам одного з ведучих розробників КТМ – З. Кьовечеша, що проектує у площину перекладознавчих студій ідеї дослідження концептуальної метафори, над розробкою яких він працює в рамках КТМ.

Для З. Кьовечеша характерна особлива увага до вивчення концептуальної метафори не лише як когнітивного, але й як культурного феномена а відтак до обґрунтування чинників метафоричної універсальності й варіативності [6; 7; 8], що, зокрема, знайшло відображення в ідентифікації на основі дослідження цих чинників концептуальних відповідностей функціонування метафори на межі різних концептосфер, а звідси стратегії її перекладу як відтворення засобами цих концептосфер в умовах різного культурного, психологічного та ситуативного контексту.

Згідно з З. Кьовечешем, існує два ключові фактори, що визначають особливості перекладу концептуальної метафори: фактори відмінностей, по-перше, в організації концептуальних систем, в рамках яких ці метафори мають місце, і, по-друге, контексту, в якому ці системи формуються і функціонують [9, с. 25]. Стосовно фактора організації концептуальних систем, то тут він, зокрема, враховує особливості функціонування концептуальних доменів, які водночас ідентифікуються ним як фрейми, фокусуючись на процесуальних характеристиках останніх у зв'язку з характеристиками закладених у них образ-схем [9, с. 27]. Що ж до контекстуального підґрунтя концептуальної метафори, то в групі цього фактора ним віділяються дві більш конкретизовані підгрупи факторів: відмінності, по-перше, досвіду (differential experience) і, по-друге, когнітивного стилю (differential cognitive styles) [9, с. 30].

Підгрупа відмінностей досвіду, охоплює такі фактори:

- обзнаність у фізичному, соціальному та культурному контексті, представленому через призму поточної комунікативної ситуації;
- особливості довготривалої (long-term) пам'яті;
- інтереси та занепокоєння.

Перелічені фактори, як належить уточнити, розглядаються З. Кьовечешем на двох рівнях: на рівні глобального (global) та локального (local) контекстів, іншими словами – на рівнях концептосфер мовних та культурних спільнот та індивідуальних, чи то індивідуально-авторських концептосфер.

Підгрупа відмінностей факторів когнітивного стилю, у свою чергу, передбачає врахування особливостей функціонування таких когнітивних процесів, як концептуальні розширення (elaboration), специфікація (specify), конвенціоналізація (conventionalization), (експериментальний) фокус (experiential focus), світоглядні преференції (viewpoint preference), прототипова категоризація (prototype categorization), особливості процесів, пов'язаних зі структуруванням фреймів (framing) тощо (що знову-таки враховується як на рівні концептосфер мовних

та культурних спільнот, так і на рівні індивідуальних та індивідуально-авторських концептосфер.

Кожна з перелічених груп та підгруп факторів у комплексній взаємодії з іншими докладається до процесів творення метафори в рамках концептосфер глобального та локального рівнів, реалізуючи у такий спосіб основний принцип метафоричної варіативності – принцип «сукупної когерентності» (pressure of coherence) [ibid]. Саме у зв'язку з дією цього принципу один і той самий фігуративний смисл (figurative meaning) [9, с. 33] може бути представлений у варіаціях, що простежуються як на рівні самих концептуальних метафор, так і на рівні лінгвістичних зворотів, через які вони знаходять своє вираження. Ці варіації можуть бути окреслені як крос-культурні відповідності, урахування яких має першочергове значення при укладанні переліку стратегій перекладу метафори як відтворення її засобами концептосфери, що сформувалася й функціонує в іншому культурному, психологічному та ситуативному контексті.

Згідно з З. Кьовечешем (2003), існує п'ять видів крос-культурних відповідностей концептуальної метафори, які відображають можливості її відтворення в перекладі (2005) (у контексті подальших пошуків, здійснених прицільно у перекладознавчій площині (2014), З. Кьовечеш зводить перелік стратегій відтворення концептуальної метафори до трьох перших ([9, с. 33]), що, очевидно, пов'язано з тим, що лише вони передбачають метафоричне відтворення того самого фігуративного смислу):

- подібні вирази (або ж «буквальне значення» – 'literal meaning') тієї самої метафори / той самий фігуративний смисл (figurative meaning);
- різні вирази тієї самої метафори / той самий фігуративний смисл;
- різні вирази різних метафор / той самий фігуративний смисл;
- різні вирази різних метафор / різний фігуративний смисл;
- відтворення метафори не-метафорою [8, с. 313, пор. 7, с. 144].

Ці відповідності, а відтак і перекладацькі стратегії можна проілюструвати на прикладі передачі засобами української мови лінгвістичних виразів метафори 'TIME IS VALUABLE RESOURCE', яка має тенденцію до конкретизації в 'TIME IS MONEY' [7, с. 131–132]. Якщо, скажімо, ми маємо справу зі зворотом типу 'lots of time' / 'plenty of time', то це, очевидно, і є випадок віднайдення в зіставлюваних концептосферах якщо не тієї самої (що, як можна припустити, можливо лише теоретично, оскільки метафори мають велику кількість смислових нюансів, які можуть в цих нюансах не співпадати), а принаймі дуже схожої метафори в її широкому значенні, у поєднанні з віднайденням відповідного лінгвістичного виразу: «мати багато часу». Якщо ж ця метафора представлена виразами типу 'to spare (some) time' (Could you possibly spare me a few moments?), то тут вже має місце друга відповідність: англійський полісемант '(to) spare' має смисловий відтінок «надлишковий» (superfluous) [7, с. 144], (пор. 'Do you have some change you can spare?'), якого не простежується в українському відповіднику «приділити час», де натомість окреслюються смисли «виділити» – без прототипової вказівки на гіпотетичну надлишковість – частини того цінного ресурсу, у вигляді якого знову-таки концептуалізується час. І, накінець, у випадку вираження аналізованої метафори опосередкованот зворотами 'time to spare' / 'spare time' ('I have no time to spare', 'in one's spare

time'), то тут український відповідник звучить як «вільний час» («у мене немає вільного часу», «у вільний час»), тобто перед нами метафора типу 'jovial wine', яка, за висловом А. Ричардса, творить «проектований світ, пронизаний рисами нашого власного внутрішнього світу» [10, с. 108], а мовою КТМ – метафора контейнера, в який метонімічно проектується концепт незайнятості людини, який має специфічне емоційне забарвлення – відчуття волі. Тобто тут ми вже маємо третю відповідність: перед нами різні види різних метафор, які, однак, працюють на відтворення аналогічного фігуративного значення.

Оглядаючи перелік крос-культурних відповідностей концептуальної метафори З. Кьовечеша, цікаво зіставити його з дещо менш відомим у науковому світі переліком М. Хірага (1991) [11], де окрім тих, які аналогічні трьом, виділяється також псевдо-відповідність «однакові вирази інших метафор» [11, с. 162]. Прикладом такої псевдо-відповідності може послужити метафора, структурована образом, який, за П. Ньюмарком, обирається у зв'язку з його коннотацією, наприклад: 'she is a cat'. М. Снелл-Хорнбі, аналізуючи цей самий приклад, окреслює цю коннотацію як 'spiteful, malicious' [12, с. 55]. В українській мові ця коннотація відсутня і натомість присутня коннотація, яка наближає концепт «кіт» до німецького 'katze', який, за М. Снелл-Хорнбі, асоціюється з 'grace, agility'.

Ідея крос-культурних відповідностей концептуальної метафори, незалежно розроблена у студіях З. Кьовечеша та М. Хірага, може бути плідно використана як теоретичний фундамент розробки більш конкретних стратегій її перекладу, як це простежується в дослідженнях З. Маалея, Г. Шмідта.

Широко відомими в сучасних когнітивно спрямованих перекладознавчих студіях, що фокусуються на вивченні концептуальної метафори, є висновки Н. Мандельбліт (1995), що проектує в перекладознавчу площину ідеї, розроблені в рамках КТМ. Досліджуючи особливості процесу відтворення цього феномена у контексті різних способів концептуалізації світу, вона підкреслює, що при роботі з метафорою перекласти означає «реструктурувати» [13, с. 488], тобто передати той самий фігуративний смисл засобами інших когнітивних структур. Механізм цього реструктурування представлений нею у вигляді спеціально розробленої з цієї метою гіпотези «когнітивного перекладу» ('cognitive translation' hypothesis) [13, с. 487]. Запропонований у рамках цієї гіпотези метод концептуального аналізу передбачає урахування двох видів умов проектування, яке у процесі відтворення метафори повинно бути здійсненом на межі двох зіставлюваних концептосфер: умови подібного (the Similar Mapping Condition) та відмінного проектування (the Different Mapping Condition) [13, с. 491]. За умов подібного проектування відповідні звороти мови оригіналу та цільової мови є вираженням умовно тієї самої, а за умов відмінного – різних метафор. Умови подібного проектування, у свою чергу, поділяються на дві групи: по-перше, випадки повної або майже повної аналогії оригінальних та перекладних виразів, що представляють одну і ту саму метафору в її найбільш загальному вигляді, і випадки відсутності такої аналогії. Практичним наслідком гіпотези «когнітивного перекладу» є стратегічна ідея «концептуального зсуву», або, можливо, «переміщення» чи навіть «переключення» (a conceptual shift) [35, с. 486], тобто механізму реструктурування концептуальної інформації, який за умов різних видів подібного та відмінного проектування набирає, очевидно, різних форм.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. При зіставленні гіпотези «когнітивного перекладу» концептуальної метафори Н. Мандельбліт та та представлених вище крос-культурних відповідностей концептуальної метафори З. Кьовечеша стає очевидним, що це опис одних і тих самих когнітивних феноменів: умовам подібного метафоричного проектування відповідають перша та друга в той час як умовам відмінного – третя група відповідностей. Такі співпадіння є свідченням спільного підґрунтя пошуків, здійснюваних у напрямку дослідження перекладу метафори як міжкультурного концептуального феномена та адекватності зроблених у його контексті висновків.

Варто зазначити, що, окреслюючи методологічний потенціал своїх досліджень, а відтак, очевидно, і потенційний потенціал майбутніх досліджень у цьому напрямку, Н. Мандельбліт згадує не лише КТМ, представлену доробком Дж. Лакоффа, М. Джонсона, М. Тернера, теорію динамічної еквівалентності Е. Найди і теорію релевантності Е. Гутта, для підходів яких характерне розуміння перекладу як комунікації, у зв'язку з чим, акцентуючи прагматичні наслідки такого розуміння, постулює ідею необхідності відтворення в контексті перекладу метафори закладеної в неї інтенції (intention). Згадана лише побіжно, ця ідея, однак, містить значний потенціал для подальшого вивчення і розробки в контексті нової – когнітивно-дискурсивної – парадигми.

Література:

- De Waard J. Biblical metaphors and their translation. The Bible Translator. 1974. V. 25(1). P. 107–116.
- van der Broeck, R. The limits of translatability exemplified by metaphor translation. Poetics Today. 1981. № 2. P. 73–87.
- Newmark P. Approaches to Translation . Oxford: Pergamon Press, 1981. 200 p.
- Newmark P. The translation of metaphor of Metaphor . Amsterdam: John Benjamins, 1985. P. 295–326.
- Alvarez A. On translating metaphor . Meta. 1993. № 38 (3). P. 479–490.
- Kövecses Z. Metaphor in Culture. Acta Universitatis Sapientiae, Philosophica. 2010. №2(2). P. 197–220.
- Kövecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. New York: Cambridge University Press, 2005. 314 p.
- Kövecses Z. Variation in Metaphor. A Journal of English Language, Literatures in English and Cultural Studies. 2007. №53. P. 13–39.
- Kövecses Z. Conceptual metaphor theory and the nature of difficulties in metaphor translation . Bologna: Quaderni del CeSLiC, 2014. P. 25–39.
- Richards I. A. The Philosophy of Rhetoric / I. D A. Richards. New York & London: Oxford University Press, 1936. 138 p.
- Hiraga M. Metaphor and comparative cultures. East and west. – 1991. V. 3. P. 149–166.
- Snell-Hornby M. Translation Studies: An integrated approach. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988/1995. 170 p.
- Mandelblit N. The Cognitive View of Metaphor and Its Implications for Theory. and Meaning. Part 3. Maastricht: Universitaire Press, 1995. P. 483–495.

Shpak L., Bilyk O., Puga O. Perspectives of metaphor translation research in poetic discourse

Summary. The article examines the prospects of metaphor translation research in poetic discourse. The object of research is metaphor in poetic discourse, presented in the form of poetically transformed conventional conceptual metaphor and creative conceptual metaphors, namely creative figurative metaphor and creative metaphor that has a structure of unconventionally designed conceptual domains. The subject of the study is the peculiarities of the reproduction of structural and frame-scenario characteristics of the poetically transformed conventional conceptual metaphor and creative conceptual metaphors, namely creative figurative metaphor and creative metaphor that has a structure of unconventionally designed conceptual domains. It is proved that when comparing the hypothesis of "cognitive translation" of the conceptual metaphor of N. Mandelblit and the cross-cultural correspondences of the conceptual metaphor of Z. Kövecses presented above, it becomes obvious that this is a description of the same cognitive phenomena: the conditions of similar metaphorical design are met by the first and second in while the conditions of the excellent have a third group of correspondences. Such coincidences are evidence of the common basis of the searches carried out in the direction of the study of metaphor translation as an intercultural conceptual phenomenon and the adequacy of the conclusions made in its context. It is noted that, outlining the methodological potential of his research, and therefore, obviously, the potential potential of future research in this direction, N. Mandelblit mentions not only KTM, represented by the work of J. Lakoff, M. Johnson, M. Turner, the theory of dynamic equivalence E Find E. Gutt's theory of relevance, whose approaches are characterized by the understanding of translation as communication, in connection with which, emphasizing the pragmatic consequences of such an understanding, postulates the idea of the need to reproduce in the context of translation the metaphor of the intention embedded in it. Mentioned only in passing, this idea, however, contains significant potential for further study and development in the context of a new – cognitive-discursive – paradigm. The idea of cross-cultural correspondences of the conceptual metaphor, independently developed in the studies of Z. Kövecses and M. Hiraga, can be fruitfully used as a theoretical foundation for the development of more specific strategies for its translation, as can be seen in the studies of Z. Maale, G. Schmshidt.

Key words: complex conceptual metaphor, conceptual designs, image-schematic structure, cognitive mechanisms, universality, variation, metaphor translation.